

PLURALISMUL: ABORDĂRI CONCEPTUAL-TEORETICE

Doctor în politologie Ana GONȚA
Universitatea de Stat din Moldova

THE PLURALISM: CONCEPTUAL-THEORETICAL APPROACHES

Summary. This article offers a brief insight into the history and evolution of the term of *pluralism*. The diachronic approach is motivated by the complexity and ambiguity of the concept, widely used today in various fields. Apparently, the notion seems to be recent, closed to politics, English language and/or western societies. Actually, the word has a very long history and have passed over time through various semantic transformations. In this regard, an historical approach contributes, on the one hand, to the facilitation of the understanding of the term, and, on the other hand, to its proper contextualization.

Keywords: pluralism, diversity, philosophy, monism, dualism, ontology, epistemology, metaphysics.

Rezumat. Prezentul articol propune o incursiune succintă în istoria și evoluția termenului de pluralism. Abordarea diacronică este motivată de complexitatea și ambiguitatea conceptului, utilizat astăzi pe larg în diverse domenii. La prima vedere, noțiunea pare a fi de dată recentă și trimite cu gândul la sfera politică, limba engleză și/sau Occident. În realitate, cuvântul are o istorie foarte lungă și a trecut pe parcursul timpului prin multiple transformări semantice. Un pas istoric în acest sens contribuie atât la facilitarea înțelegerii termenului, cât și la contextualizarea adecvată a acestuia.

Cuvinte-cheie: pluralism, diversitate, filosofie, monism, dualism, ontologie, epistemologie, metafizică.

INTRODUCERE

Cuvântul *pluralism* se regăsește în constituțiile tuturor democrațiilor moderne și vizează, în principal, politicul, partidele și libertatea de exprimare, inclusiv cea a opiniilor și a presei. Despre *pluralism* vorbesc texte de legi, regulamente, declarații, recomandări și dispoziții ale instituțiilor din toată lumea. Noțiunea este utilizată atât de des și în atât de multe contexte, încât nu îi mai este analizată și înțeleasă semnificația, ci este folosită din oficiu, ca un important principiu al democrației.

În condițiile unei societăți în tranziție spre un regim democratic, cum este cea moldovenească, mai multe cuvinte au intrat în uzul general fără preaviz. Printre acestea se numără și *pluralismul*, termen la care se recurge din ce în ce mai des fie pentru a face legile conforme cu standardele internaționale, fie pentru a justifica anumite acțiuni, fie pentru a argumenta necesitatea reformelor/schimbărilor/intervențiilor.

Cunoscut sau nu prea, conștientizat sau nu, *pluralismul* nu este doar un termen, ci și un fenomen actual în societățile democratice, iar importanța studierii lui este dată tocmai de riscul de a-l transforma într-o noțiune banală, compromisă și/sau chiar trivială.

CONCEPT FILOSOFIC

Din punct de vedere etimologic, noțiunea de „pluralism” provine din cuvântul latin *pluralis*, ceea ce se traduce în limba română prin „făcut din mai multe”

„compus din mai multe elemente” [1; 2]. Istoricul ungar André Reszler (1933) susține că „*pluralismul* nu este, de fapt, nici fenomen recent, nici agregatul tradițiilor, al sistemelor de valori, al manierelor de a trăi și de a gândi diferite integrate într-o vastă structură constructivistă. El este prelungirea practică, prin amplificare și diversificare, a unei acomodări istorice...” [3, p. 16]. Altfel spus, oamenii, în procesul de evoluție a societăților, au conștientizat necesitatea de a aborda și a studia ceea ce cu timpul a devenit un adevărat fenomen, dar esența căruia o găsim tocmai la originile lumii.

Să ne amintim de geneza omului, conform Bibliei. Creatorul nu a lăsat omul prea mult timp de unul singur în Paradis, iar lui Noe i s-a spus să ia pe corabie o *pluralitate* de vietăți pentru a supraviețui. Sfânta Scriptură diversifică destinatarii rațiunii creștine în trei: Tatăl, Fiul și Sfântul Duh. Iisus însuși, considerat inclusiv ca fiind unul dintre filosofii timpului său, este al doilea personaj al Trinității. Învățăturile lui le putem citi astăzi în cele patru Evanghelii canonice, și nu în una, iar pentru diseminarea înțelepciunii sale, Iisus Hristos a ales nu unul, ci 12 apostoli. Cu mult înainte de nașterea figurii centrale a creștinismului însă, gânditorii au recurs la o gamă largă de metode pentru a descoperi esența lumii, iar diversele și multiplele concluzii, uneori contradictorii, la care au ajuns, ne permit astăzi să vorbim despre *pluralism*.

Primele referiri pe care le putem atribui noțiunii de *pluralism* vin din sfera științelor exacte și de la marii filosofi care le-au fundamentat. Potrivit lui André

Reszler, filosoful grec presocratic Anaxagora din Clazomene (Αναξαγόρας, cca. 500-428 î.Hr.) este recunoscut ca „părintele spiritual al *pluralismului*... prezentând lumea ca pe o uniune de părți dispartate într-un tot compozit” [3, p. 22]. Cu titlu de completare și fără a-l contrazice pe autorul maghiar, adăugăm, în context, faptul că putem atribui conceptului de *pluralism* cel puțin două nume dintr-o perioadă anterioară. De exemplu, reprezentantul școlii ioniene Anaximandros din Milet (Αναξίμανδρος, cca. 610 î.Hr.-546 î.Hr.) a fost preocupat în activitatea sa multidimensională de cercetarea originii lucrurilor, lansând noțiunea de *apeiron* (*a* – fără/lipsă; *peras* – limită/hotar) în calitate de element principal de la baza Universului. Prin acest concept, filosoful orienta spre ideea de *pluralitate* a lumilor, de multitudine a elementelor care interacționează, apar și dispar în urma ciocnirii a cel puțin două stări: căldura și frigul. De asemenea, Pitagora sau Pythagoras (Πυθαγόρας, cca. 580 î.Hr.-cca. 495 î.Hr.), autorul teoriei numerelor, al teoremei geometrice și al tablei înmulțirii, poate fi trecut în lista anticilor care au semănat germeii *pluralismului*.

În afară de Anaximandros, Anaxagora și Pitagora, alți filosofi ai antichității au sugerat, în procesul de cunoaștere a lumii, că aceasta este multiaspectuală. Empedocle din Acragas (Εμπεδοκλής ο Ακραγαντινός cca. 490 î.Hr.-430 î.Hr.), bunăoară, un alt exponent remarcabil al filosofiei presocratice, identifică cele patru elemente, sau „rădăcini”, eterne și indestructibile ale lumii (focul, apa, aerul, pământul) și stăruie asupra celor două forțe universale în urma acțiunii cărora apar toate fenomenele Universului: iubirea (*philotes*) și ura (*neikos*). Remarcabilă este, din punctul nostru de vedere, și pleiada de gânditori antici care au întemeiat și dezvoltat teoria atomistă, sugerând că lumea este compusă din mai multe particule, elemente mici și indivizibile – atomii. Filosofi ca Leucip din Milet (Λευκιππος, sec.V î.Hr.) – fondatorul acestei teorii, dar și discipolul său Democrit (Δημόκριτος, cca. 460 î.Hr.-370 î.Hr.), care formulează teza lumilor infinite, Epicur (Επικουρος, cca. 341 î.Hr.-270 î.Hr.) sau elevul său, poetul și filosoful latin Lucrețiu (Titus Lucretius Carus, cca. 99 î.Hr.-55 î.Hr.), care se referă la *pluralitatea* lumilor într-un univers infinit (în *Despre natura lucrurilor*), toți abordează *pluralismul* fără să-l definească în mod direct.

Nici poetul tragic Sofocle (Σοφοκλής, cca. 496 î.Hr.-406 î.Hr.) nu a utilizat cuvântul *pluralism* în scrierile și munca sa, dar a rămas în istorie inclusiv prin faptul că a introdus în arta teatrală cel de-al treilea actor, a mărit numărul coreuților (coriști în teatrul antic) de la 12 la 15 și a dezvoltat dialogul pe scenă [4]. Procesul lui Socrate (Σωκράτης, cca. 470 î.Hr.-399 î.Hr.) din anul 398 î.Hr., în care filosoful este acuzat de neacceptarea

zeilor recunoscuți de cetate și de introducerea și promovarea divinităților noi, duce și el cu gândul la imposibilitatea lumii de a supraviețui înafara diversității. Celebrul discipol al lui Socrate, Platon (Πλάτων, cca. 427 î.Hr.-347 î.Hr.), a creat dialogul ca specie literară ce presupune discuția dintre mai multe persoane. De asemenea, prin *Teoria Formelor*, sau *Teoria Ideilor*, Platon pune primul problema relației corp – spirit, lume fizică – lume spirituală, sugerând în același timp că nu există un răspuns unic și definitiv pentru întrebările pe care ni le pune filosofia sau altă știință [5]. Deși contestă *Teoria Formelor* lui Platon, Aristotel (Αριστοτέλης, cca. 384 î.Hr.-322 î.Hr.) o dezvoltă prin reflecțiile despre substanță, esență, imaterial și „argumentul celui de-al treilea om”.

FENOMEN INTERDISCIPLINAR

Istoricul André Reszler afirmă, în lucrarea *Pluralismul. Aspecte istorice și teoretice ale societăților pluraliste*, că aspecte esențiale ale noțiunii de *pluralism* în accepțiunea modernă trebuie căutate în decretul împăraților romani Constantin I (Gaius Flavius Valerius Aurelius Constantinus, sau Constantin cel Mare, cca. 272-337) și Licinius (Flavius Galerius Valerius Licinianus Licinius, cca. 250-325) din anul 313. Decretul acorda creștinilor „libertatea cea mai completă, cea mai absolută de a-și practica cultul” [3, p.39]. Documentul mai spunea că „este bine și rezonabil să nu refuzăm niciunui om, fie el creștin sau aparținând altui cult, dreptul de a urma religia care-i convine mai bine. Este demn de secolul în care trăim ca libertatea să fie completă pentru toți de a-și adora dumnezeul ales și ca niciun cult să nu fie privat de onorurile care i se aduc” [3, p.40].

Dovezi ale existenței și importanței *pluralismului* încă din cele mai vechi timpuri sunt și discursurile unor filosofi medievali (tot ei susținători ai anumitor opinii politice și/sau religioase), cum ar fi Themistius (în greacă: Θεμιστιος; în latină: Themistius, cca. 317-388), Libanius (în greacă: Λιβάνιος, în latină: Libanios, cca. 314-394) sau Symmac (Quintus Aurelius Symmachus, cca. 342-402), aristocrat roman, prefectul Romei în anii 384-385. Petiția acestuia din urmă adresată în anul 384 autorităților care înlăturaseră altarul Victoriei din sala Senatului (o statuie din aur așezată acolo de Augustus după victoria asupra lui Marcus Antonius și a Cleopatrei, victorie care îl făcuse stăpânul Imperiului Roman [6]), este considerată unul dintre primele texte fondatoare ale *pluralismului*. Revoltat de gest, autorul petiției vorbește despre faptul că altarul era patrimoniul întregului popor și că: „suntem luminați de aceleași stele, avem cu toții același cer, aceeași lume ne înconjoară. Nu contează prin ce mijloace fiecare caută adevărul. Nu

întotdeauna se ajunge pe un singur drum la soluționarea acestui mare mister” [3, p. 43]. Cunoscut ca fiind un adept și un apărător al păgânismului, într-o perioadă înfloritoare pentru creștinism, Symmac pledează, totuși, în acest text pentru vocile multiple care duc la atingerea aceluiași scop. Prin urmare, apare și noțiunea de alegere, la care fiecare are dreptul în procesul de cunoaștere a lumii.

Din aproximativ aceeași perioadă datează discursurile lui Themistius, profesor de filosofie, senator și prefect al Constantinopolului. În unul dintre acestea el spunea, printre altele, că „drumul care duce la Dumnezeu nu este unic, dar toate itinerarele converg totuși către acest termen unic” [3, p. 45]. Libanius, la rândul său, pledează pentru toleranță absolută față de oamenii care împărtășesc diferite culte, în perioada de avânt a creștinismului și de regres a păgânismului. Conform acestuia, toleranța este un principiu puternic, „singurul care permite guvernanților să obțină coeziunea tuturor în sânul unei societăți în care există două definiții ale omului și ale cetății/orașului” [3, p. 47].

Mai târziu, teologul german Nikolaus von Kues (1401–1464) pledează „nu pentru o lume cu mai multe voci, dar pentru o pluralitate fără număr” [3, p. 26]. John Locke (1632–1704), fondatorul empirismului, cu reflecțiile și concepțiile sale despre libertate și drepturile omului, care stau la baza liberalismului, este un alt nume de referință pentru subiectul cercetat. Ideile lui Locke l-au influențat pe un alt mare filosof al vremii, Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède și de Montesquieu (1689–1755). Iluministul francez a contribuit la dezvoltarea conceptului de *pluralism*, prin extensie – a celui *politic*, prin cugetările despre cele trei tipuri de guvernare (republică, monarhie și despotism), precum și despre separarea puterilor în stat. Unul dintre întemeietorii iluminismului german, Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz (1646–1716), influențat și el parțial de empirismul lui Locke, susține în lucrarea *Monadologia* ideea de bază a gândirii sale, conform căreia Universul „este alcătuit din monade, unități de substanță spirituală, de sine stătătoare” [7]. Reprezentantul aceleiași mișcări intelectuale, Immanuel Kant (1724–1804), fondatorul criticismului și al doctrinei cu privire la idealismul transcendențial, face distincția dintre natura „lucrurilor în sine” și reprezentările pe care ni le facem noi despre ele, care sunt puternic influențate de felul în care creierul nostru procesează fluxul de informații [8].

Printre gânditorii care au adus argumente în favoarea *pluralismului* îi mai menționăm pe Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) și dialectica (găsirea adevărului prin interacționarea opiniilor contradictorii, cu ajutorul tezei, antitezei și a sintezei), sau John Stuart Mill (1806–1873), filosoful și economistul englez

cunoscut inclusiv pentru tenacitatea cu care a apărat libertatea de exprimare. Lucrarea sa *Despre libertate* (1859), în care autorul afirmă că „numai printr-o diversitate de opinii se menține, în starea actuală a intelectului uman, șansa unui fair-play pentru toate laturile adevărului” [9], este una de referință pentru dezvoltarea atât a societății liberale, cât și a presei.

Noțional vorbind, filosoful german Christian Wolff (1679–1754) a fost primul care a utilizat către anul 1720 (1712, conform altor surse) termenul de *pluralism*, iar apariția sa în dicționare datează abia cu secolul al XX-lea. În *A Pluralistic Universe* (1909), filosoful american William James (1842–1910) stabilește clar, pe plan filosofic și psihologic, trăsăturile unui demers intelectual *pluralist* marginalizat puternic de predominarea monismului [3, p.14]. Potrivit aceluiași autor, „singurele materiale pe care le avem la dispoziție pentru a stabili tabloul lumii în totalitatea sa sunt furnizate de diferitele părți ale lumii pe care o cunoaștem datorită experienței. Nu am ști să inventăm noi concepții care s-ar aplica exclusiv la totul, fără a fi sugerate mai întâi de părți” [3, p. 16].

Filosoful francez Henri Bergson (1859–1941) și englezul de origine austriacă Sir Karl Raimund Popper (1902–1994) sunt alte două nume de referință pentru subiectul cercetat. Contribuția lor la dezvoltarea *pluralismului politic* și a democrației este considerabilă. Astfel, Bergson face primul distincția între „societatea deschisă” și „societatea închisă”, chiar dacă filosoful o consideră pe cea de-a doua mediu propice pentru natura umană (în lucrarea *Cele două surse ale moralei și religiei*, din 1932), iar Popper reia ideea într-o optică nouă și dezvoltă conceptul de „societate deschisă”, pe care îl promovează intens opunându-se cu vehemență totalitarismului care inhibă libertatea și drepturile omului (în *Societatea deschisă și dușmanii ei*, 1945). Mai mult, Karl Popper distinge în filosofia sa trei lumi: una ce vizează entitățile fizice, alta cu referire la stările mentale și o a treia – la conținutul gândurilor umane [10].

PLURALISMUL ÎN TREI DIMENSIUNI

Astfel, conceptul filosofic de *pluralism* se situează, cu precădere, în trei dimensiuni de bază: metafizică, doctrină care argumentează și apără existența mai multor realități, ontologică – parte a filosofiei, ramură a metafizicii care presupune discutarea și dezbateră diferitor feluri de a fi și a de trăi ale omului, și epistemologică, opusă reducționismului, care se preocupă de multitudinea de modalități de a cunoaște lumea și lucrurile. *Pluralismul* în domeniul larg al metafizicii a constituit obiectul reflecției majorității filosofilor antici menționați mai sus, deși, de cele mai multe ori, cuvântul *pluralism* nu a fost utilizat de aceștia.

Conceptul de *pluralism ontologic* a ajuns în atenția

publică în special datorită filosofilor americani contemporani, Kris McDaniel și Jason Turner, care se referă la respectiva sintagmă și îi apără dreptul la existență într-o serie de articole științifice. Conceptul este respins de majoritatea filosofilor, deși cercetătorii americani îi argumentează raționamentul, făcând referire la operele atât ale gânditorilor antici, cât și ale celor contemporani. În aceeași ordine de idei, „teoria jocului limbajului” a austriacului Ludwig Josef Johann Wittgenstein (1889–1951), poate fi atribuită *pluralismului ontologic*. Teoria argumentează necesitatea de a căuta o imensitate de cuvinte și de sensuri ale acestora pentru a înțelege un element primar al limbii. Martin Heidegger (1889–1976), unul dintre cei mai importanți filosofi germani din secolul al XX-lea, vorbește în lucrarea *Sein und Zeit* (Ființă și timp, 1927), despre *diversitatea ontologică*, analizând existența ființei (*Dasein-ul*) în raport cu cele trei dimensiuni temporale: trecut, prezent și viitor.

Noțiunea de *pluralism* în dimensiunea epistemologică cuprinde un spectru larg de acțiune. De fapt, este dificilă delimitarea strictă între metafizică, ontologie și epistemologie, atunci când analizăm conceptul de *pluralism*. Cercetătorii din diferite epoci s-au plasat la confluența acestor ramuri ale filosofiei, iar reflecțiile lor sugerează că doar o abordare cu adevărat *pluralistă* și multidimensională poate conduce spre anumite părți ale adevărului. Britanicul Crispin James Garth Wright (1942) este recunoscut pentru contribuția sa la dezvoltarea conceptului de *pluralism al adevărului*, numit de filosof *Simple Alethic pluralism*. Termenul *aletheia* (din greacă: *adevăr*) se referă la ansamblul de proceduri prin care este cuprinsă conceptual și explicată cauzal întreaga realitate, cu scopul de a ajunge la adevăr [11]). Alte nume care dezbat subiectul aparțin profesorului britanic Aaron J. Cotnoir, jurnalistului american Douglas Edwards (1917–1990), sau lui Michael Patrick Lynch [12].

De asemenea, filosofii americani John A. Dupré (1952) și Nancy Cartwright (1944) pledează pentru un model *pluralistic* al științei. Nu în ultimul rând, abordând noțiunea de *pluralism*, este cazul să-l menționăm pe sociologul și filosoful german Jürgen Habermas (1929), numele căruia este legat de importante concepte din științele sociale contemporane. *Sfera publică*, *democrația deliberativă*, *patriotism constituțional* sau *etica discursului* sunt doar câteva dintre ideile dezvoltate de reprezentantul Școlii de la Frankfurt și care pot fi atribuite fără dubii termenului de *pluralism*.

CONCLUZII

Așadar, conceptul de *pluralism* nu este o invenție a modernității. Filosofii și oamenii de știință din toate timpurile au abordat, direct sau indirect, complexul

fenomen pe care îl numim astăzi *pluralism*. Faptul că termenul nu a dispărut, ci dimpotrivă, și-a lărgit semnificațiile și sferile de influență în procesul evoluției civilizațiilor, a limbilor și a semanticii, constituie un argument în favoarea importanței lui pentru societățile moderne. Din punctul nostru de vedere, noțiunii, dar mai ales fenomenului *pluralismului* ar trebui să i se acorde o atenție sporită, atât la nivelul utilizării, cât și la cel al cercetării și analizei. Vorbim despre un principiu de bază al democrației și deci trebuie să-l tratăm ca atare. Introducerea unui cuvânt în Constituție, în legile importante și în acordurile semnate la nivel internațional nu asigură în mod automat funcționarea unui principiu într-o societate. Dar studierea lui sub toate aspectele (în special cu accent pe pluralismul politic și mediatic), precum și popularizarea rezultatelor studiilor, pot contribui nu doar la o mai bună înțelegere a fenomenului, ci și la utilizarea lui adecvată și la impulsivitatea acțiunilor care să-l dezvolte și să-l fortifice.

BIBLIOGRAFIE

1. Popa M.D., Stănculescu A., Florin-Matei G., Tudor A., Zgăvârdic C., Chiriacescu R. Dicționar enciclopedic. București: Editura Enciclopedică, 1993–2009.
2. Marcu F. Marele dicționar de neologisme. București: Editura Saeculum, 2000.
3. Reszler A. Le pluralisme. Aspects historiques et théoriques des sociétés pluralistes. La table ronde, Paris, 2001.
4. Măciu M., Nicolescu N.C., Șuteru V. Mic dicționar enciclopedic. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.
5. Platon. Apologie de Socrate. Gallimard, Paris, 1985. Disponibil: <http://philoctetes.free.fr/apologiedesocrate.htm>, accesat 5.05.2016.
6. Rosulescu V. Istorie. Roma V – Curia (Forum Romanum), 6 martie 2011. Disponibil: http://vladimirrosulescu-istorie.blogspot.md/2011_03_06_archive.html, accesat 11.06.2016.
7. Dicționar enciclopedic Cartier, ed. IV. Chișinău: Cartier, 2002, p. 1346.
8. Kant I. Prologomena to any Future Metaphysics, 1783, apud. Davies, E. B. Epistemological Pluralism, 2006, p. 2.
9. Mill J-S. Despre libertate. Traducere și prefață de Adrian-Paul Iliescu, ediția a III-a. București: Humanitas, 1994, p. 64.
10. Popper, K. R., Eccles, J. C. The Self and its Brain. An Argument for Interactionism. Routledge, London, 1977, apud. Davies, E. B. Epistemological Pluralism, 2006, p. 4.
11. Anthony C. Thiselton. In: The New International Dictionary of New Testament Theology. Vol. III. Edited by Brown Colin. Exeter: Paternoster Press 1978. p. 874-902.
12. Cotnoir A.J., Edwards D. From truth pluralism to ontological pluralism and back again. In: Journal of Philosophy, 3:112, 2015, p. 113–140.